
ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՅ ՀՈԳԻԻ ԹԵՄԱՆ ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԹՈՒՄԱՆՅԱՆԻ ԵՎ ՎԱՀԱՆ ԹԵՔԵՅԱՆԻ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ

ՀԱՅԱՐՓԻ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

Հայրենիքի ողբերգության շահարկման թեմայում, ահավասիկ, տեսնում ենք հոգու անփոխարինելի դերը:

Հովհաննես Թումանյանը և Վահան Թեքեյանը պատանեկան տարիքից կանգնեցին հոգին և նյութը եզրագծող սահմանների առջև՝ պատրաստ քննելու և տարբերակելու դրանք: Թեքեյանի պատանեկան մտածումների մեջ առկա էին հայրենիքի կարոտով, երազներով ապրող, բնագուրկ, ճնշված, աստանդական, ցավ ունեցող հայ մարդու մասին մտքերը:

Հիրավի «...երկու բանաստեղծների ներգործության խնդիրը հայեացքի ուղղության մեջ պետք է փնտռել, այլ գրական նիւթի, սևեռուն գաղափարների խորագնայ, փոխճանաչուած մշակման ու արտայայտման համահունչ եղանակների ընտրության ակունքներում:

Դրանք Արուեստագէտի եւ Աստուծոյ անժամանցելի յարաբերութիւններն են, Հայրենիքի քաղաքական ճակատագրի ու Բանաստեղծի կոչումի ներքին հակոտնեան, մարդկային գութի խորխորատը: Իսկ այս ամէնի ակունքը տանում էր դէպի ոգու յայտնութիւն՝ դէպի «*հայու հոգին*», դէպի դարասկիզբ, դէպի 10-20-ական թթ.»¹:

Հովի. Թումանյանի խոր միտքն անընդհատ դեգերում է ժողովրդի պատմության և արդիականության կամուրջների ոլորտում՝ ամբողջացնելու երազանքը, գտնելու ժողովրդի հոգեբանության հարազատ տարրերը: Այս որոնումների մեջ էլ հառնեց Մեծ հույսի գաղափարը:

Բնորոշ է, որ Հովի. Թումանյանն ազգային գոյության մաքառումներում փարեց ոչ թե պատմության վերախմբագրված լեգենդին՝ Երկիր Նաիրիի տեսիլներին, ոչ թե հանձնվեց հոգեբանական ներաշխարհի կաղապարված

¹ **Դանիէլեան Սուրէն**, Միջուկի տրոհումը / Սփիւռքահայ գրականութեան պատմութիւն, գիրք 1, Ներածութիւն, Երևան, «Զանգակ 97» հրատ., 2011, էջ 71:

ոյութանքին, այլ նայեց առաջ, ժողովրդի տարերքին, կյանքի հորդաբուխ ընկալմանը: Այս որոնումների մեջ հառնեց կենդանի Հայաստանը, որն իր համար Արևմտյան Հայաստանի ապրող էությունն էր:

Նրա առթած վիշտն արդեն «հոգու» ծառայություն ունի: Վիշտը բանաստեղծի հոգին է, գուցե և սրտի հոմանիշը, որ տապակվում է մեծ վշտի մեջ, լողում անհույս:

Մերթ զայրացկոտ ծառս է լինում
Մինչև երկինք կապուտակ,
Ու մերթ հոգնած սուզվում, իջնում
Դեպի խորքերն անհատակ²: /գրվել է 1902-ին/

Թումանյանը, դարասկզբի քաղաքական թոհուրոհն աչքի առաջ ունենալով, տեսնելով հայ ժողովրդի անհանգրվան դժոխային վիճակը, իրատեսորեն ընկրկում է. վախ կար գալիք մուգ օրերի հանդեպ, որն անհիմն չէր.

Ոչ հատակն է գտնում անվերջ
Ու ոչ հասնում երկնքին...
Հայոց վշտի մեծ ծովի մեջ
Տառապում է իմ հոգին³:

Նա ուզում էր շրջել բանաստեղծության հունը, «գրանցել» լավատեսության բաբախումը, բայց ելքերի բացակայությունը թույլ չի տալիս դա անել: Իրեն մնում է վեհորեն խոնարհվել մեծ վշտից ծնունդ առած տառապանքին: XX դարի տասական թթ. արդեն շատ բան ուրիշ է, ինչպես ինքը կասեր՝ «շուտ է գալիս ծանր քարը...»⁴: Հայրենիքի ու կորսվող ժողովրդի հարաբերությունը հանճարեղ բանաստեղծը լուծում է իմաստուն վեհությամբ, ողբերգության դիմագրավության աստվածային ներուժով:

Եվ իսկապես, եթե հետադարձ հայացք նետենք մեր բանաստեղծությանը, կտեսնենք, որ այն ավեափ լցված է վշտով: Այս առումով Հովհ. Թումանյանն ուզում է ցույց տալ, որ բանաստեղծը զոհաբերում է ժողովրդի վշտին

² Թումանյան Հովհ., ԵԼԺ, 10 հատորով, հ. 1, Երևան, ԳԱ հրատ., 1988, էջ 200:

³ Նույն տեղում:

⁴ Նույն տեղում, էջ 275:

և հոգու տառապանքին իր բանաստեղծական բոլոր իդեալները: Հրդեհումի այս պահին և մեկընդմիջտ նա ժողովրդի, հայրենիքի հետ է:

1918 թ. Վ. Թեքեյանը գրեց իր «Հայու հոգին» ծրագրային բանաստեղծությունը, որի ակունքները հասնում են առաջին հերթին Հովհ. Թումանյանի գրական շահագրգռություններին: Բայց որքա՞ն ջրեր էին հոսել. չմոռանա՞նք, որ «Հայոց վիշտը» բանաստեղծությունը գրվել էր 15 տարի առաջ՝ 1903-ին:

«Հայու հոգին» ցույց է տալիս, որ Թեքեյանն իրերի ու երևույթների մեջ թափանցելու բացառիկ կարողություն ունի: Ժամանակին, երբ պոլսահայ գրականությունը (քննադատությունը) թնդում էր Վարուժանի ու Սիամանթոյի բոցաշունչ բանաստեղծություններով, Թեքեյանը դեռ գտնվում էր, այսպես ասած, ստվերում:

Եղեռնից հրաշքով փրկված մտավորական սերնդի բեկորներն ամեն ինչ արեցին փրկելու «Հայ հոգին»՝ ջանալով հուսահատության ու անորոշության մատնված սերնդակիցներին վերադարձնել իրենց իսկ աչքերի առջև հոշոտված երագի դժվար վերագտնվող փշրանքները, որովհետև հավատում էին, որ «Արուեստի մեջ, որքան կրօնքին՝ կը պատրաստուին հոգիները»:

Այդ օրերին կար այն մտավախությունը, որ եղեռնի սարսափներից ուշքի չեկած, հուսահատ, լլկված սերունդը կարող է նյութապաշտությամբ տարվել՝ նոր պայմաններին համակերպվելու վազքից շնչահեղձ երագելու ժամանակ ու տրամադրություն չլինելու պատճառով: Այս փաստը Թեքեյանին ու իր սերնդակիցներին մղեց բոլոր ճակատների վրա (գրականություն, մանկավարժություն, հրապարակախոսություն, լրագրավարություն և այլն) գործելով փրկել **Հայ Հոգին**:

Ըստ Թեքեյանի՝ «Ցեղերը ոչ միայն կը յիշուին իրենց արուեստով, այլև կ'ապրին անով: Արուեստը որքան կ'արտայայտե անոնց հոգին՝ նոյնքան ալ կը կազմե զայն, եւ կը տարածե, եւ հաղորդակից կ'ընէ տիեզերքի, մարդկութեան ու ժամանակի հոգիին: Ինչ ալ ըլլայ արուեստի էութիւնը՝ իր ընկերային արդիւնքը վիճելի չէ»⁵:

Հավատալով արվեստի մոգական ուժին՝ Թեքեյանը գիտեր, որ հենց դրանով պետք է կրթել ու ազնվացնել, հուսադրել ու հպարտություն ներարկել անկայմ ու անհանգրվան մնացած, աշխարհի տարբեր անկյուններում ու որբա-

⁵ Դոկտ. **Ղազարեան Վաչէ**, Մամուլի մեջ տպուած եւ անտիպ երկեր ու նամակներ Վահան Թեքեյանէն, Պէյրութ, 1987, էջ 65:

նոցներում պատահ-պատահ եղած Հայ Հոգին: Ճշմարիտ բանաստեղծն ու բանաստեղծությունը ժամանակին հասցված ամենալավ սպեղանին են:

Թեքեյանը գրում էր. «Բանաստեղծությունը նախ զգացում մը, յետոյ գրական կտոր մը եւ գրական սեռ մըն է: Կեանքը նախ այն ուժն է, որ էակը կ'ապրեցնէ, յետոյ այն ժամանակաշրջանը, որ էակին ծնունդէն մինչեւ անոր մահը կը տեսէ: Եւ ինչպէս բանաստեղծութիւններ կան առանց բանաստեղծութեան, այնպէս ալ կեանքեր կան՝ գրեթէ առանց կեանքի...»⁶:

Թերևս այստեղ արժե հիշատակել, որ ոգու ու հոգու հարաբերակցված որոնումը հայ բանաստեղծության մեջ դարերի հոլովոյթ ունի: Ուշադրություն դարձնենք քերթվածի առաջին վեցյակին: Առաջին երկու տողում Վ. Թեքեյանը հենց հարցն իրեն է ուղղում.

*Ի՞նչ է Հոգին, Հայր՛ւ Հոգին՝ հարցուցի մերթ ինքզինքիս,
Եւ մերթ լացաւ ու մերթ խնդաց իմ հոգիս,
Անյո՛յս լացաւ եւ յոյսերով խօլարշաւ
Մըրըրկաթեւ մինչեւ ի փա՛ռք խոյացաւ,*

*Որմէ՛ յետոյ նորէն ըսի փխրագին՝
Ի՞նչ է Հոգին, Հայր՛ւ Հոգին ...»⁷:*

Նախ, Վ. Թեքեյանի հարցումն ունի անբռնազբոս, անհավակնոտ նպատակ և նյութը բացելու ճանապարհ է:

Պատասխանը հնչում է «ներսից». հոգու բռնկման պաթոսն է դա, որ, նկատենք, միշտ ուղեկցել է մեր գրականությանը, սակայն քչերն են հասել անկեղծության ու ազնվության խտացումի նման հոգեվիճակի: Բանաստեղծները կարողանում են բացահայտել ոգին, բայց հայի հավաքական հոգու ճանաչումն ավելի դժվարին, տքնալից աշխատանք է: Ինչպես Հովհ. Թումանյանի մոտ, այստեղ ևս տեսնում ենք «հոգու» վայրէջքն ու խոլարշավ թռիչքը, որոնք չափում են վշտի համապարփակ մեծությունը.

*Եւ մերթ ճերմակ ու վարդագոյն՝ թերթ առ թերթ
Կը փարածուի երեսն ամբողջ երկնքին,*

⁶ «Չուարթնոց», 1929, թիւ 6-7, էջ 243-244:

⁷ **Թեքեան Վահան**, Կէս-գիշերէն մինչեւ արշալոյս, Փարիզ, 1920, էջ 40:

Անհո՛ւն Հոգին, Հայո՛ւ Հոգին...⁸:

Երկրորդ վեցյակում «երկնային» որոնումներն են: 1915-ի աղետը ծանրագույնն է. կորույսյալ հայ հոգիները երևում են իբրև ճերմակ ու վարդագույն ամպի ծվեններ, որ ծավալվում են «երեսն ամբողջ երկնքին»:

Հոգու որոնման մեջ մենք մեզ հետ պետք է մինչև վերջ անկեղծ լինենք: Մենք կարողանո՞ւմ ենք բացահայտել ոգին. ի՞նչ է սիրելը. հոգին գտնելը որոնման միջոցով:

Այս վեցյակում Աստծու խորհուրդն ամպի տեսքով է գալիս: Երկնքի վրա տարածված երկգույն ամպի թերթերը մեր նահատակների, հատկապես երեխաների ու կանանց մաքրությունն են խորհրդանշում: Համանման մի պատկեր կա անցյալ դարի 60-ական թթ. Զարեհ Խրախունու «Լեռն ի վեր» բանաստեղծության մեջ, որտեղ երկնքում հրեշտակները նահատակված մեր երեխաներն են («Ուր մորթուած աղանիներն հրեշտակի կը փոխուին»⁹):

Երկու ազնվագույն բանաստեղծները կարող են հայտարարել, թե իրենց հոգին է այնտեղ, ժողովրդի հավաքական հոգին:

Մի՞թե աշխարհը չի տեսնում մեր վիշտը, երկնքով մեկ տարածված ամպերի թերթերը: Զուսպ, գրեթե աննկատ բողբոջ Վ. Թեքեյանի բանաստեղծությանը հաղորդում է պատարագի հնչյունների համագոր վեհություն:

Մենք հասել ենք XX դար, բայց նորից պրպտում ենք, թե ինչ է հոգին: Հոգին հայ երգն է, ո՞ր է այն, և ինչո՞ւ մենք ևս մեկ անգամ գտնելու ենք ցեխի մեջ կիսաթաղ, հոգնած, բայց Սուրբ Հոգուն կարեկիր:

Բանաստեղծը վշտի մեջ պայքարի ու հավատի, գոյության գաղափարն է առաջ տանում՝ նորօրյա փրկության ճանապարհը ամրագրելով այստեղից ածանցված այլ երգերի մեջ ևս («Պիտի խնդանք», «Հպարտութիւն», «Ըմբոստութիւն սրբազան», «Յարութեան շունչն է ահա» և այլն): Եզրափակիչ ակորդը հնչում է այսպես.

*Բայց զերդ զինուոր մ'որ կը կռուի անդադար՝
Յեխն ալ, կ'ըսեմ զայն աղպոռեպել չի կրնար,
Եւ ընդմէջէն իր այդ ցեխին, սարսռագին
Կը համբուրեմ Հայու յոգնած, Սո՛ւրբ հոգին...¹⁰:*

⁸ Նույն տեղում:

⁹ Խրախունի Զարեհ, Տոնազանգ, Երևան, «Զանգակ 97» հրատ., 2007, էջ 34:

¹⁰ Թեքեյան Վ., նշվ. աշխ.:

Մինչդեռ ազգային ոգու քննության ճանապարհին 1910 թ. ապրիլին «Հայի ոգին» հոդվածում Թումանյանը փորձել է բնութագրել մեր ազգային կյանքի ու բնավորության յուրահատուկ գծերն ու նրանց պատմական աղբյուրները: Այդ կապակցությամբ հիշատակվում են նաև հոգևոր և նյութական կյանքի այնպիսի երևույթներ, որոնք ուղղակի գծով կապվում են Նարեկացու անձի և խոսքի հետ:

Այն միտքը, թե որտեղ պետք է որոնել հայ ազգային ոգու ամենից բնորոշ դրսևորումները, շարունակվում է այսպիսի հոռետորական հարցերով, որոնք նաև հասարակական պատասխաններ են: Արդյոք «ի խորոց սրտի խօսք ընդ Աստուծոյ» խոսողի երկնաչու պաղատանքների մեջ, թե՞ «Վերք Հայաստանի» հայրենասիրական ողբի հառաչանքների ու մորմոքների մեջ¹¹:

Անշուշտ, Նարեկացու «Մատյան»-ի ու Աբովյանի «Վերք»-ի զուգադրությունը պատահական չէր: Թումանյանն այդ երկու գրքերը համարում էր հայ ժողովրդի ազգային տառապանքի և ձգտումների բարձրագույն արտահայտություններ՝ մեկը հոգևոր մղումների անհաս բարձունքներում, իսկ մյուսը՝ ազգային-ազատագրական մաքառումների մեջ:

Ժամանակագրական առումով հոգու քննության եզրափակիչ ակորդը դնում է Վահան Թեքեյանը՝ 1932-ին գրելով «Հայ հոգիին» քերթվածը, որ տարիների հեռվից, սակայն այդ ձմեռային ցուրտ օրվա պես լավ է հիշում այն (1915 թ. ապրիլի 24 – Հ. Խ.) գարնանային առավոտը: Ի՞նչ է խորհում քերթողը.

Ես կը խորհիմ ճնճուկներու ճըւոցին,
Սոխակներու դայլայլիկին ցայգային՝
Որ անվըհատ կոճղին զարթումն ոգեցին:

Հեղեղներո՛ւն, կայծակներո՛ւն անհամար
Ես կը խորհիմ, որ իր զարթմանը համար
Արմատներուն քրքրեցին հողը խաւար¹²:

Ճնճուկներն ու սոխակները մեր այն մտավորականներն էին, որոնց համար 1915-ի գարունը վերջինն էր:

¹¹ Տե՛ս Թումանյան Հովհ., ԵԼԺ 10 հատորով, հ. 6, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 1994, էջ 194-195:

¹² Թեքեյան Վ., Սէր, Փարիզ, 1933, էջ 43:

Ու չնայած տեղի ունեցածը, ինչպես Թեքեյանն է բնորոշում «ահաւոր բան մը այնտեղ», սակայն հայ հոգին իրավունք չուներ հանձնվելու, իսկ ծառի քրքրված արմատի, «բունի գորշ մոխիրէն հըրափայլող» այն կայծերը բանաստեղծի հոգու լույսերն են.

Եւ այդ լոյսին, այդ լոյսին մէջ կը տեսնեմ,
Բացուած ընդդէմ ովկէանին ժանտաղէմ,
Հայ հոգիին հողմակոծ ծա'ղը վըսեմ...¹³:

Երկու բանաստեղծների մոտ ցավը նույնն է՝ եղերական 1915 թվականը և այնտեղ դեպերող հայի տանջահար հոգին:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հայրենիքի ողբերգության շահարկման թեմայում, ահավասիկ, տեսնում ենք հոգու անփոխարինելի դերը:

Հովհաննես Թումանյանը և Վահան Թեքեյանը պատանեկան տարիքից կանգնեցին հոգին և նյութը եզրագծող սահմանների առջև՝ պատրաստ քննելու և տարբերակելու դրանք: Թեքեյանի պատանեկան մտածումների մեջ առկա էին հայրենիքի կարոտով, երազներով ապրող, բնագույր, ճնշված, աստանդական, ցավ ունեցող հայ մարդու մասին մտքերը:

Հովհ. Թումանյանի խոր միտքն անընդհատ դեպերում է ժողովրդի պատմության և արդիականության կամուրջների ոլորտում՝ ամբողջացնելու երազանքը, գտնելու ժողովրդի հոգեբանության հարազատ տարրերը: Այս որոնումների մեջ էլ հառնեց Մեծ հույսի գաղափարը:

Բանալի բաներ – Հովհաննես Թումանյան, Վահան Թեքեյան, հոգի, հայրենիք, Հայ Հոգին, հայ, ողբերգություն, բանաստեղծ, ժողովուրդ, վիշտ, Ապրիլի 24:

ТЕМА ДУШИ АРМЯНИНА В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ВААНА ТЕКЕЯНА И ОВАННЕСА ТУМАНЯНА

ԱԿՐՊԻ ԽԱՇԱՏՐԻԱ

В развитии темы трагедии Родины роль души незаменима.

Великие армянские поэты 20-го века Ованнес Туманян и Ваан Текеян с

¹³ Նույն տեղում:

юношеских лет стремились осмыслить и распознать грань, разделяющую душу и материю. Юношеские думы Текеяна были переполнены мыслями об угнетенном и страдающем, лишенном родного очага армянине, живущем мечтаниями и тоской по Родине.

Недремлющая мысль великого Туманяна постоянно блуждала в глубинах истории армянского народа, пытаясь найти на стыке событий прошлого и настоящего и свести воедино составляющие психологии родного народа. В бездне этих поисков зародилась Великая Надежда.

Ключевые слова – Ованнес Туманян, Ваан Текеян, душа, Родина, армянин, поэт, трагедия, народ, Великая Надежда, скорбь, 24-е апреля.

THE ARMENIAN SPIRIT IN VAHAN TEKEYAN'S AND HOVHANNES TUMANYAN'S OEUVRES

HAYARPI KHACHATRYAN

The invincible role of the soul in the time of the tragedy of the motherland. The two great Armenian poets of the 20th century, Vahan Tekeyan and Hovhannes Tumanyan since youth were on the dividing line between the spiritual and material, disposed to consider and differentiate one from the other. In young Tekeyan prevailed thoughts about the Armenian who longs for his homeland, is deprived of it, distressed, lives by dreaming, homesick and suffering pain.

Tumanyan's profound thoughts were engaged in his people's history and in the possibilities to work out the dream of his time in order to find out the elements of his people's psychology. In his pursuits the Great Hope was born.

Key words – Hovhannes Tumanyan, Vahan Tekeyan, the tragedy of the Motherland, the soul of the nation, tragedy, the history of Armenian people, the Great Hope, poet, psychological elements.